

Algemene wet gelijke behandeling, 9-11 februari 1993

Eerste termijn (9 februari 1993)

De heer **Van den Berg** (SGP): Mijnheer de voorzitter! De Tweede Kamer staat opnieuw voor een beslissing van uiterst ingrijpende betekenis. Niet minder dan bij het euthanasiedebat van vorige week gaat het hier om een wetsvoorstel dat de wortels van onze rechtsstaat raakt. Er zijn trouwens opmerkelijke parallellen tussen de discussie over de euthanasiewetgeving en die over de anti-discriminatiewetgeving, welke thans aan de orde is. Het betreft beide onderwerpen waarbij ingrijpende keuzes van ethische aard in het geding zijn. Beide voorstellen vormen daarmee de treffende weerspiegeling van de grote verschuivingen in opvattingen, die zich in de loop der jaren in onze samenleving juist op ethisch terrein hebben voltrokken. Deze verschuivingen stemmen de SGP-fractie tot diepe zorg en droefheid. Het gaat hier immers om onderwerpen waarover het Woord van God, dat ook op politiek terrein gezaghebbend behoort te zijn, ons niet in het ongewisse laat. De keuzes, die de wetgever hier zal maken, lijken buitengewoon ingrijpende gevolgen te zullen hebben voor hen, die hun persoonlijk en hun maatschappelijk leven overeenkomstig de normen van dat Woord willen inrichten. En om niet meer te noemen, ook politiek bezien is er grote overeenkomst tussen de genoemde onderwerpen in die zin, dat bij beide sprake is van politiek zeer gevoelige kwesties, waarover concrete afspraken tussen de coalitiepartners zijn neergelegd in het regeerakkoord, dat de grondslag vormt voor de huidige coalitie.

Dat doet natuurlijk de vraag rijzen, welke reële ruimte er vandaag is voor de politieke discussie. Nog afgezien van de voor ons onaanvaardbare inhoud van deze afspraken, moet geconstateerd worden dat deze praktijk de rol van de Tweede Kamer als medewetgever tot een farce dreigt te maken. Strakke regeerakkoorden zijn op zichzelf al een doodsteek voor het dualisme, maar het nauwkeurig vastleggen van wetteksten in regeerakkoorden, zoals hier in feite is gebeurd, slaat op dit punt alles. Ik zou dan ook zowel de regering als de beide regeringsfracties willen vragen, welke ruimte er nu eigenlijk in dit debat bestaat. Het parlementaire debat dreigt steeds meer te verworden tot een louter plichtmatige bezegeling achteraf van tevoren gemaakte afspraken. Datzelfde was onlangs ook al in het WAO-debat te zien is. Daar zou iedere parlementariër zich uit overtuiging van moeten distantiëren.

Alvorens nader in te gaan op het wetsvoorstel zelf, wil ik eerst een aantal meer algemene opmerkingen maken in relatie tot de achtergronden en de voorgeschiedenis van dit voorstel. Het voorstel moet gezien worden tegen de achtergrond van het streven om discriminatie zoveel mogelijk uit de samenleving uit te bannen. Dat streven is uiteraard niet nieuw. Diverse bepalingen in wetten en internationale verdragen zijn aan dit wetsvoorstel voorafgegaan. Gezien de verschrikkelijke ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog viel de nadruk daarbij aanvankelijk vooral op de bestrijding van de discriminatie wegens ras, godsdienst en levensovertuiging, waarbij nadien verdere uitbreiding heeft plaatsgevonden. Deze ontwikkeling heeft uiteindelijk geleid tot de omschrijving die sedert 1983 in artikel 1 van onze Grondwet is verankerd

Mijnheer de voorzitter! Voor de SGP-fractie is discriminatie te allen tijde afkeurenswaardig. Het Bijbelse gebod van naastenliefde is wat dat betreft volstrekt duidelijk. Alle mensen zijn als schepselen Gods gelijkwaardig, wat overigens nog iets anders is dan gelijk. Nimmer is er derhalve grond voor de ene mens om zich boven een ander te plaatsen of een ander te krenken en vernederend te bejegenen. In deze zin heeft de SGP-fractie dan ook aan voorstellen tot bestrijding van discriminatie steeds steun verleend. Ik moge herinneren aan hetgeen ik bij de behandeling van de recente wijziging van het Wetboek van Strafrecht inzake de discriminatieverboden op dit punt heb mogen uiteenzetten.

Uiteraard is het dan wel de vraag, wat onder discriminatie moet worden verstaan. Bij discriminatie gaat het steeds om ongerechtvaardigd onderscheid. Ik dacht dat daarover, althans tot voor kort, communis opinio bestond. Ook de juridische literatuur is daarover duidelijk. Het begrip "discriminatie" heeft steeds iets pejoratiefs, zo is het ook wel omschreven. Op deze wijze is daarover ook van de zijde van de regering gesproken tijdens de behandeling van de zoëven bedoelde wijziging van het Wetboek van Strafrecht. Daarmee is helder, dat niet ieder onderscheid discriminerend is. Het voorliggende wetsvoorstel spreekt niet van "discriminatie", maar gebruikt de - taalkundig bezien - neutrale term "onderscheid".

Vervolgens wordt ieder onderscheid verboden, tenzij er daarvoor een specifieke uitzonderingsgrond van toepassing is. In feite vindt hier dus een omkering plaats: elk onderscheid is in beginsel discriminerend. Zelfs als een der uitzonderingen die in de wet zijn opgenomen aan de orde is, ligt de bewuste gedraging dus toch in de sfeer van discriminatie, vaak volstrekt ten onrechte. Bovendien wordt aldus de bewijslast omgekeerd. Op de juridische kanten van een en ander kom ik in de loop van mijn betoog nog terug.

Hier wil ik alvast duidelijk stellen, dat de gekozen systematiek verstrekkende consequenties heeft en op zichzelf al grote problemen oproept. Dit vloeit vooral voort uit de gesloten structuur van het wetsvoorstel wat de uitzonderingen betreft. Op zijn minst had de wet, als men al wij uitgaan van de term "onderscheid", dan een algemene uitzondering voor objectief gerechtvaardigd onderscheid moeten bevatten. Zo'n uitzondering is niet opgenomen in dit voorstel. Niet voor niets had de Raad van State ook op dat punt ernstige kritiek op dit wetsvoorstel.

Maar er is meer. Naast deze ingrijpende zwenking in de benadering van discriminatie is er de kwestie van de uitbreiding van de discriminatiegronden. Daarbij gaat het dus ten opzichte van artikel 1 van de Grondwet om "hetero- of homoseksuele gerichtheid" en "burgerlijke staat". Daarover hebben wij reeds uitvoerig gediscussieerd bij de behandeling van de uitbreiding van het Wetboek van Strafrecht. Het gaat bij deze gronden niet louter om typisch persoonsgebonden eigenschappen, als zodanig bepalend voor het individu, maar ook om gedragingen, die opvattingen en keuzes van ethische aard impliceren. Hier komen de spanningsvelden rond deze wet dan ook in het bijzonder naar voren. Juist op dit punt houdt deze wet ons een spiegel voor van de ontwikkelingen op ethisch terrein in onze samenleving. De wetgever maakt hier een duidelijke keuze; een keuze, waarbij niet hetgeen Gods Woord ons zegt over seksualiteit en huwelijk als norm geldt. Naar Bijbelse maatstaven dient de homoseksuele praxis immers te worden afgewezen. Daarom heeft de SGP-fractie ook in vorige debatten steeds ervoor gepleit, te spreken over seksuele geaardheid in plaats van gerichtheid, met de omschrijving die het kabinet in het voorstel daaraan geeft. De seksualiteit is een gave Gods, doch binnen het huwelijk. Het huwelijk als scheppingsordening dient door de overheid te worden beschermd. Gelijktelling van het huwelijk met andere samenlevingsvormen is dan ook in strijd met die Bijbelse opvatting. Wat betreft de – overigens niet nieuwe - grond "geslacht" merk ik op, dat dit voorstel sterk de geest van het emancipatiedenken ademt. Man en vrouw zijn volstrekt gelijkwaardig, maar niet gelijk. Overeenkomstig de Bijbelse scheppingsgegevens hebben man en vrouw ieder hun eigen taak en roeping.

Ik constateer nu dat als gevolg van de keuzes van de wetgever in deze vraagstukken, degenen die ook in het maatschappelijk leven aan hun beginselen gestalte willen geven, zonder daarbij wie dan ook te willen discrimineren, nog hoogstens in een uitzonderingspositie terecht lijken te komen. Voeg daarbij de grote reikwijdte van deze wet, die vrijwel alle sectoren van de samenleving omvat. Daarmee is ook de indringende vraag aan de orde, hoe artikel 1 van de Grondwet zich verhoudt tot de verschillende klassieke grondrechten, waaronder met name de vrijheid van godsdienst en de onderwijsvrijheid. Ook op dit punt doet het voorstel ingrijpende keuzes, maar naar ons oordeel de verkeerde. Ik kom op verschillende elementen nog nader terug. Ik hecht aan deze beschouwing aan het begin van mijn betoog om daarmee aan te tonen waarom en hoe men vanuit de volstrekte verwerping van discriminatie niettemin kan en in onze ogen ook moet komen tot een fundamentele afwijzing van dit wetsvoorstel.

Voorzitter! Op de langdurige voorgeschiedenis wil ik thans niet al te diep ingaan. Markant punt daarin vormde de presentatie van het voorontwerp uit 1981. Dat voorontwerp heeft terecht zeer veel opschudding veroorzaakt. Niet minder dan 16.000 reacties werden ontvangen. Dit voorontwerp was een naar ons oordeel zeer ondoordacht en eenzijdig stuk waaraan, constateer ik met droefheid, nota bene de naam van een CDA-bewindsvrouw van voormalig antirevolutionaire huize was verbonden. Het voorontwerp droeg in de volle zin van het woord een revolutionair karakter. Dit bleek onder andere uit het feit dat met de in de Grondwet verankerde klassieke vrijheidsrechten niet of nauwelijks rekening werd gehouden. De stroom protesten heeft in elk geval tot gevolg gehad dat men zich op de problematiek - in het bijzonder die van de botsing van grondrechten - nader heeft bezonnen.

Op de verschillende wetsvoorstellen, waaronder ook initiatieven vanuit deze Kamer die hierop zijn gevolgd, ga ik nu niet nader in. Anderen hebben deze geschiedenis al uitgebreid belicht. De diverse voorstellen verschillen onderling soms in nuances, soms in meer dan nuances, maar in de kern hadden zij alle gemeen dat de problematiek van de bestaande grondrechten is "opgelost" ten koste van de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van onderwijs. Daarin ligt de continue lijn naar het thans voorliggende wetsvoorstel. Hoogstens bij wijze van - soms ook nog vaag omschreven - uitzonderingen wordt immers aan deze grondrechten recht, of beter: onrecht, gedaan. Het vorige ontwerp van het tweede kabinet-Lubbers is als gevolg van de kabinetscrisis in 1989 aan een voortijdig einde gekomen. Hetzelfde geldt als gevolg van de eerder gememoreerde afspraken bij de totstandkoming van het kabinet-Lubbers III voor het PvdA-initiatiefwetsvoorstel van mevrouw Nieuwenhoven en mevrouw Haas-Berger. Thans is bij mijn weten in deze sfeer alleen aanhangig - mevrouw Groenman sprak er al over - het initiatiefvoorstel van D66 inzake de groepsacties gelijke behandeling.

Voorzitter! Als uitvloeisel van het regeerakkoord heeft het kabinet nu bijna twee jaar geleden het voorstel voor een Algemene wet gelijke behandeling ingediend. Dit ondanks het feit dat de Raad van State een welhaast vernietigend advies had uitgebracht. Dit laatste was op zichzelf geen verrassing. Ook het voorgaande wetsvoorstel was door ons hoogste adviesorgaan zeer negatief beoordeeld. Dat het kabinet wederom met dit zo belangrijke advies op de meest wezenlijke punten geen enkele rekening heeft gehouden, is in het licht van het regeerakkoord misschien nog begrijpelijk uit politiek oogpunt, maar toont ook weer meteen het volstrekt verwerpelijke van het systeem van regeerakkoorden aan. Niet alleen de parlementaire behandeling, maar ook de adviesprocedure wordt aldus gedegradeerd tot een schijnvertoning. Laat de regering maar eerlijk erkennen dat in dit geval de advisering nauwelijks van invloed kon zijn op de inhoud van het voorstel. Een van de hoofdbezwaren van de Raad van State was dat de noodzaak van deze wet niet was aangetoond. De weerlegging van dit bezwaar door de regering heeft ons geenszins kunnen overtuigen. Zowel juridisch als maatschappelijk bezien, is de noodzaak van deze ingrijpende wetgeving niet gebleken. Ik hoop dit straks nog nader te onderbouwen.

Op dit moment maak ik nog een opmerking over de schriftelijke voorbereiding van dit wetsvoorstel. Deze heeft mijn fractie zeer teleurgesteld. Duidelijk droeg deze voorbereiding het stempel van het politiek voldongen feit van het regeerakkoord, dat geen ruimte liet voor werkelijke discussie. Ik erken dat de regering op de juridische aspecten in het algemeen vrij uitvoerig, hoewel niet altijd bevredigend, is ingegaan. Dat geldt echter niet voor de diepere achtergronden van dit voorstel en de daaraan ten grondslag liggende ideologische wortels. Dieptepunt was wat dit betreft naar ons oordeel de memorie van antwoord. Daarin stelde de regering onverholven het bereikte politieke compromis als hoofdargument voor dit voorstel in het licht. Dit voorstel hield ongeveer het midden van wat in de samenleving wenselijk werd geacht, aldus de regering. Maar zo mag een wetgever zich er toch niet van afmaken?

Nog bedroevender vonden wij de passage waarin de regering stelde, niet te willen ingaan op de dieper gravende beschouwingen, vaak van godsdienstige en levensbeschouwelijke aard. Het zou niet aan de regering zijn om daarover een oordeel te vellen. Maar daarmee ontkent zij toch juist de kern waar het hier om draait, namelijk de ethische motieven voor menselijk gedrag en de beoordeling daarvan? Dat kan toch nooit worden losgemaakt van de dieper liggende godsdienstige en levensbeschouwelijke wortels? De overheid is levensbeschouwelijk neutraal, maar ethisch niet onverschillig, zo heeft de minister van Justitie mij eens toegevoegd in een van de debatten over de uitbreiding van de discriminatiebepalingen in het Wetboek van Strafrecht. Dit wetsvoorstel behelst nu juist bij uitstek ethische keuzes. Dan is neutraliteit toch onmogelijk? Daarmee is dit wetsvoorstel eigenlijk een totale miskennis van de betekenis van het geloof en de godsdienst als grondslag voor politiek en maatschappelijk handelen. En dat is nu juist ook een van onze fundamentele bezwaren tegen dit voorstel. Hier is geen sprake van neutraliteit. Hier is sprake van een gelijkheidsideaal, beter gezegd gelijkheidsideologie van revolutionaire oorsprong, dat als staatsethos dwingend wordt opgelegd. Gelijkheidsdwang dus. Verbazingwekkend is het zonder meer, dat met name van christendemocratische zijde aan een dergelijk compromis is meegewerkt. Naar zijn wortels voluit revolutionair en naar zijn effect in het bijzonder gericht tegen de godsdienst als dragende factor voor maatschappelijk handelen! Wie het vatten kan, die vatte het, mijn fractie kan het in ieder geval niet.

Voorzitter! Ik kom nu tot een nadere onderbouwing van de noodzaak van deze wet. Afhankelijk van de inschatting van de maatschappelijke situatie – welke noden of knelpunten signaleert men? - en niet minder van de wensen die men koestert ten aanzien van de inrichting van de samenleving moet men een oordeel vellen over de vraag of optreden van de overheid door middel van wetgeving aangewezen is. Het is de regering meer dan voldoende bekend dat op dit punt ten aanzien van deze materie wel zeer verschillende opvattingen bestaan. De Raad van State was hierover reeds in zijn advies van 28 december 1987 niet onduidelijk: men meende de noodzaak van wetgeving in de toen voorgestelde vorm in twijfel te moeten trekken. Dat het toen niet ging om bijkomende zaken, verbonden aan dat wetsontwerp, blijkt wel uit het feit dat een uitvoerig nader rapport en een nieuwe memorie van toelichting op het thans voorliggende wetsvoorstel de raad niet tot andere gedachten heeft kunnen brengen. Het advies van 23 oktober 1990 verwijst kortweg naar het vorige advies inzake de noodzaak van regelgeving. Vragen dienaangaande vanuit de Kamer leidden tot een antwoord van meer dan zeven pagina's, maar hadden toch de regering niet tot andere gedachten vermogen te brengen.

Nu zou men voor het standpunt van de regering misschien in zoverre nog begrip kunnen opbrengen als met grond gesteld kan worden dat het op het terrein van de bestrijding van discriminatie aan regelgeving ontbreekt en dat men niet wil berusten in het feit dat alles overgelaten zou zijn aan de rechter. Dan zou men immers kunnen stellen dat de wetgever zijn plicht verzaakt. Maar zo ligt het toch niet? Wij hebben de Grondwet en wij zijn partij bij diverse internationale verdragen. Er bestond bovendien op het moment van indiening van dit voorstel reeds wetgeving ter bestrijding van discriminatie. Wij behoeven dat niet nog eens allemaal op te sommen. En verder heeft na de indiening van dit wetsvoorstel nog een aanmerkelijke uitbreiding van de strafrechtelijke bestrijding van discriminatie plaatsgevonden. Ik sprak daar al over.

Gelet op deze gang van zaken, dringt zich de vraag op, of het niet van wijs beleid van de regering zou hebben getuigd indien men op z'n minst nieuwe wetgevingsinitiatieven had opgeschort totdat de balans was opgemaakt inzake de effectiviteit van de reeds tot stand gekomen wetgeving. Het feit dat men deze weg niet heeft gevolgd, duidt erop dat het huidige voorstel meer is ingegeven door bepaalde maatschappelijke, politieke wensen dan door aanwijsbare noodzakelijkheid. En dat past ook niet bij de in de stukken beleden terughoudendheid die de overheid zou passen.

Het is ook zeer de vraag of de regering beschikt over voldoende feitelijke informatie die de stap naar deze wet kan rechtvaardigen. Onzerzijds is in het kader van de voorbereiding van deze behandeling meer dan eens de vraag gesteld of het dwingende karakter van de wet te rechtvaardigen valt met een beroep op de omstandigheid dat de noodzakelijk geachte maatschappelijke voorzieningen onvoldoende voor een ieder bereikbaar zouden zijn als niet alle voorzieningen voor een ieder openstaan. De reële kans op het verstoken blijven van essentiële voorzieningen zou onder omstandigheden een argument kunnen vormen om een strikt toelatingsbeleid te doorbreken. Duidelijk sprekende gegevens blijken echter te ontbreken. In de nota naar aanleiding van het eindverslag lezen wij de volgende, voor ons onthutsende zin: "Het is overigens niet bekend in hoeverre individuen verstoken zijn gebleven van het gebruik van noodzakelijke voorzieningen in relatie tot de in deze wet genoemde gronden." Met die bekentenis ontvalt naar onze overtuiging elke grond ter rechtvaardiging van wetgeving die op de vrijheid van grondslag gebonden instellingen zo'n inbreuk maakt. Kortom, zowel juridisch als maatschappelijk bezien is deze wet dus overbodig.

In de stukken is meer dan eens gediscussieerd over de vraag of dit wetsvoorstel in de pas loopt met anti-discriminatiebepalingen in diverse internationale verdragen of verklaringen. Het is uiteraard duidelijk, dat de formule "op welke grond dan ook" - ik verwijs naar het EVRM en het BuPo-verdrag – ruimte laat, evenals de overeenkomstige formule in artikel 1 van de Grondwet. Hoewel niet uitdrukkelijk gepresenteerd als een uitbreiding van genoemde bepalingen, worden in het wetsvoorstel twee nieuwe gronden, burgerlijke staat en homo- of heteroseksuele gerichtheid, geïntroduceerd. Ik sprak daar al over. Daargelaten de bezwaren die deze gronden als zodanig oproepen, is het de vraag of ons land in dit opzicht voor- of achterloopt in vergelijking met bijvoorbeeld de EG-landen. De regering heeft daarop in de stukken niet duidelijk willen ingaan. Wil zij dat nu alsnog expliciet doen? Onze stellige indruk is dat wij, mocht dit voorstel wet worden, internationaal vooroplopen of, beter gezegd, uit de pas lopen:

Nederland wederom als "gidsland" dus, maar dan wel in een ongewenste richting. Dat kan, met name gelet op de bescherming van de godsdienstvrijheid, in de internationale sfeer nog tot diverse juridische problemen aanleiding geven, zo veronderstel ik.

In de memorie van antwoord wordt gesteld dat in Nederland veel steun bestaat voor discriminatiebestrijding en zelfs in zodanige mate dat van een zeer breed gedragen maatschappelijke opvatting kan worden gesproken. Deze stelling gaat voorbij aan het feit dat echter verschillende, zelfs tegenstrijdige opvattingen bestaan over de vraag wat wel en niet onder discriminatie zou moeten worden begrepen. Ik sprak al eerder over de omschrijving van het begrip discriminatie. Gezien dat gegeven verdient de aangehaalde stelling wel een forse nuancering.

Dat zou er dan voor pleiten, in de lijn van Van der Grinten de doorwerking van artikel 1 Grondwet in burgerrechtelijke dus horizontale verhoudingen in ieder geval voorshands in handen van de rechter te laten. De regering verwerpt de opvatting van Van der Grinten, alweer met een beroep op de brede maatschappelijke consensus. Vast staat echter dat artikel 1 Grondwet geen opdracht bevat, tot wetgeving te komen. De regering beroept zich echter op het feit dat ten aanzien van het non-discriminatiebeginsel en de horizontale werking van grondrechten welbewust door de grondwetgever een ontwikkeling in gang is gezet en dat dit wetsvoorstel daarin past.

Voor mijn fractie blijft echter de grote vraag of, lettend op de nu voor ons liggende uitwerking van artikel 1 Grondwet aan de toenmalige grondwetgever niet te veel wordt toegedicht. Het zal geen betoog behoeven dat de nu gepresenteerde uitwerking mijn fractie destijds in ieder geval niet voor ogen heeft gestaan. Ik wil in dit kader nog een enkele opmerking maken over artikel 1 van de Grondwet. Wat betreft de status van dit artikel, lijkt een van de vruchten van het schriftelijk overleg in elk geval te zijn dat de regering alle gedachten over een bijzondere, hogere status van artikel 1 ten opzichte van de andere klassieke grondrechten de pas heeft afgesneden. Dat is winst. De vraag is vervolgens wel of dit standpunt ook feitelijk recht gedaan is in het wetsvoorstel dat nu voor ons ligt. De totale opzet van het wetsvoorstel leidt er immers toe dat het vertrekpunt voor de te ontwerpen regeling in het eerste grondwetsartikel is gezocht en de vrijheidsrechten beperkt worden voor zover men dat nodig of wenselijk oordeelt ter verwezenlijking van de doelstelling van gelijke behandeling. Met Koekkoek, die op dit punt gewezen heeft, zijn wij van oordeel dat de winst die ik eerder signaleerde in dit concrete voorstel weer goeddeels in verlies is omgeslagen. Dat de afweging tussen artikel 1 en de andere grondrechten aldus is uitgevallen, valt alleen maarte verklaren uit het feit dat men artikel 1 c.q. de gelijkheidsdoelstelling een preponderante positie heeft toegekend.

Voorzitter! De algemene norm van gelijke behandeling en het verbod van discriminatie is voor een aantal expliciet genoemde gronden op een aantal terreinen van het maatschappelijk leven in dit voorstel uitgewerkt. Sommige van de in internationale regelgeving genoemde gronden worden niet, andere juist weer zeer relevant geacht voor ons land. Daaruit blijkt al dat dit onderscheid een zekere arbitraire keuze impliceert. Anderen spreken zelfs van een discriminerend onderscheid. Het is echter de vraag of de regering bij de keuze van de gronden ook de factor heeft meegewogen van de enorme bezwaren die enkele reeds genoemde gronden in de samenleving zouden oproepen. Het voorontwerp van destijds was wat dat betreft toch wel een heel duidelijk signaal. Bedoeld bezwaar richtte zich toen en nu bijvoorbeeld op het feit dat welbewust is volhard in de keuze voor de aanduiding seksuele gerichtheid in plaats van seksuele geaardheid. Ik sprak daar al over. Dat mag passen in de emancipatoire doelstelling van de beoogde wet, maar de regering had zich bewust moeten zijn van de extra problemen die het inbrengen van de aldus omschreven grond zou meebrengen voor diegenen die een medemens ook qua geaardheid als naaste aanvaarder, maar niet de uitingsvormen waarvoor men zich op die geaardheid beroept. De selectie van relevant geachte gronden heeft anderzijds de vraag opgeroepen waarom bepaalde andere gronden als leeftijd en handicap ontbreken in deze opsomming. Ook andere woordvoerders hebben daarover gesproken.

Van de zijde van de regering zijn in een reactie op deze voorstellen tal van praktische bezwaren aangevoerd. Kennelijk acht zij die van groter gewicht dan de bezwaren die de introductie van andere gronden oproept. Hoe het ook zij, ons is onvoldoende duidelijk geworden waarom die genoemde

bezwaren niet te overwinnen zouden zijn. Naar onze opvatting zou discriminatie ter zake van beide genoemde persoonsgebonden kenmerken, te weten leeftijd en handicap, eerder in aanmerking komen voor opnemings in dit wetsvoorstel dan enkele andere soorten onderscheid. Wij willen van onze kant de regering uitnodigen op deze materie diepgaand in te gaan.

Mijnheer de voorzitter! Ten aanzien van de consequenties van de voorgestelde wet wil ik allereerst stilstaan bij de positie van de kerken. Wie naar de tekst van artikel 3 kijkt, zou tot de conclusie kunnen komen dat er voor de kerken weinig of niets verandert. De wet is niet van toepassing. Grondiger bestudering van de stukken leert echter anders. Rechtsverhoudingen waaronder arbeidsverhoudingen met kerkgenootschappen kunnen, afhankelijk van de functie, wel onder de wet vallen. Dit onderscheid schept het risico van conflicten, zonder dat daarmee een bijdrage wordt geleverd aan de bestrijding van discriminatie.

Als de wetgever de positie van de kerken serieus zou wensen te respecteren, dan zouden in deze uiterst gevoelige materie de kerken in al hun rechtsbetrekkingen buiten het bereik van deze wet gesteld moeten worden. Ook het criterium van het "op gelijke voet als anderen deelnemen aan het maatschappelijk verkeer" schept grote onzekerheid. Daar gaat een bedreiging van uit ten opzichte van de vrijheid die de Grondwet thans toestaat. Ik denk hier met name aan de arbeidsverhoudingen tussen de kerken en degenen die geen geestelijk ambt bekleden, zoals de koster, de organist, de schoonmaker, maar het kan bijvoorbeeld ook een zendingswerker, niet-ambtsdrager betreffen. In de stukken wordt daar het een en ander over gezegd, maar een duidelijk houvast in de wet is er niet. Dat is in tegenstelling tot bijvoorbeeld de organisaties bedoeld in artikel 5. Dat roept een vraag op. Wij zouden ons niet kunnen voorstellen dat de aldaar genoemde organisaties op godsdienstige of levensbeschouwelijke grondslag een ruimte gelaten wordt die de kerken niet gelaten zou worden. Vandaar de concrete vraag op dit punt: is de regering van mening dat de door ons bedoelde arbeidsverhoudingen onder het regime van artikel 5 behoren te vallen?

Voorzitter! Ondanks het feit dat confessioneel gebonden instellingen naar de opvatting van mijn fractie dezelfde positie als de kerken zou toekomen, hebben wij kunnen constateren dat de instellingen voor bijzonder onderwijs ook aan een bijzonder uitzonderingsregime zijn onderworpen. De argumentatie daarvoor is gelegen in de botsing tussen het anti-discriminatiebeginsel en artikel 23 van de Grondwet. Het is onder andere op dit punt dat zich de werking van het gesloten systeem wrekt. Deze euvels zouden deels te vermijden zijn geweest indien voor de beoordelingsmarge door de instellingsbesturen meer ruimte was gelaten. Daartoe heeft de heer Leerling inmiddels een amendement ingediend.

Ik constateer dat het ook op dit punt is, dat de regering niet wenst te wijken voor de fundamentele en herhaalde kritiek van de Raad van State, die in het bijzonder heeft gewezen op artikel 23, zesde lid, van de Grondwet. De regering schuift dit argument aan de kant met de stelling, dat het niet de bedoeling van artikel 23 van de Grondwet kan zijn om het arbeidsrecht in de weg te staan. Zij wijst dan op de gelding van thans al bestaande regels op dat punt. Wij vinden dat een zwakke redenering. Immers, uit bepaalde feiten wordt een rechtvaardiging geput om die feiten tot norm te verheffen en nieuwe feiten - lees: nieuwe beperkingen - toe te voegen, zonder zich principieel de vraag te stellen of de bestaande beperkingen zich wel ten volle verdragen met de grondwetstekst. Het enkele feit dat het standpunt van de Raad van State geen steun vindt in recente publikaties in de rechtsliteratuur, kan in onze ogen niet doorslaggevend zijn.

Onze conclusie is dat de rechter in een gegeven geval zeker niet verder zou mogen gaan dan een minimale beoordeling van de relatie tussen enerzijds de functie en anderzijds de doelstelling en de grondslag. Het spreekt vanzelf dat van een schoolbestuur verwacht mag worden dat men consequent is in de praktische hantering van deze relatie.

Datzelfde geldt voor levensuitingen buiten de werksfeer. Ons fundamentele bezwaar op dit onderdeel is dat het voorstel er niet alleen aan meewerkt maar dat het zelfs dwingt tot het aanbrengen van een scheiding tussen woord en daad, leer en leven. Het wetsvoorstel zoals het thans luidt, leidt er ontegenzegglijk toe dat de eenheid des levens verbroken wordt. Er worden twee typen functies gecreëerd:

functies waaraan wèl en functies waaraan geen eisen gesteld mogen worden. Een tweede discrepantie waartoe het wetsvoorstel dwingt, is die tussen gedragingen binnen en gedragingen buiten de werksfeer, terwijl de regering kan weten dat ook wat dit betreft gehecht moet worden aan de eenheid van de totale levensopenbaring. Besturen zowel als medewerkers van de betrokken instellingen hebben de opdracht om te voorkomen dat levensuitingen buiten de werksfeer volkomen in tegenspraak zijn met datgene wat binnen de werksfeer wordt beleden, en dus ook voorgehouden en voorgeleefd dient te worden.

Tegen de achtergrond van het voorgaande mag het niet verbazen dat mijn fractie heeft geprotesteerd tegen de ongelijke behandeling van enerzijds het bijzonder onderwijs en anderzijds de bijzondere zorginstellingen. Het argument van de regering pro ongelijke behandeling - er zijn niet overal voldoende openbare voorzieningen op deze terreinen - kan ons niet overtuigen. Ik heb dat in het begin van mijn betoog ook al gezegd. Een rechtvaardiging voor deze ongelijke behandeling zou gevonden moeten worden in concrete problemen met betrekking tot de beschikbaarheid van noodzakelijke voorzieningen. Dat heeft de regering echter niet kunnen aantonen.

Het argument van de regering dat er ook een grondwettelijk onderscheid tussen dit soort instellingen bestaat, moet op zichzelf worden erkend, maar de vraag blijft of aan dat formele argument doorslaggevend betekenis kan worden toegekend. Liggt de verklaring voor dat formele grondwettelijke verschil niet veel meer of misschien zelfs uitsluitend in de historie van de schoolstrijd? Welk materieel onderscheid in concreto bestaat er tussen bijzondere onderwijsinstellingen en bijzondere zorginstellingen?

Naar het oordeel van mijn fractie is, ook wat artikel 7 van deze wet betreft, sprake van strijd met de Grondwet, in het bijzonder met de godsdienstvrijheid. Ik wijs wat dit betreft op de visie van prof. Koekoek. Deze vrijheid omvat toch immers naar heersende interpretatie ook de vrijheid om aan zijn godsdienstige overtuiging gestalte te geven via organisaties en dergelijke. Dat wordt hier echter op het punt van andere dan onderwijsinstellingen geheel miskend. Het is overigens buitengewoon wrang, dat het voor levensbeschouwelijke zorginstellingen als bejaardenhuizen als gevolg van deze wet niet toegestaan zal zijn een eigen identiteit te handhaven. En dat, terwijl de betrokkenen juist dergelijke instellingen met het oog op die eigen identiteit en de eigen levensstijl wensen! Daarbij komt dat, blijkens de stukken, de eigen huisregels slechts een zeer beperkte marge bieden.

Ten slotte, sprekend over de consequenties van de wet, noem ik nog de bedrijfsmatige activiteiten van ondernemingen die zich wat betreft de aanbidding van goederen en vooral diensten richten op een bepaalde klantenkring, waarbij criteria worden gehanteerd die samenhangen met de godsdienstige of levensovertuiging van de ondernemer c.q. de bestuurder(s) van de vennootschap. Het gaat hier om een relatief zeer klein segment van het totale aanbod van goederen en diensten, bijvoorbeeld in de sfeer van recreatie of ontspanning (de heer Schutte noemde een concreet voorbeeld) waarvan in redelijkheid onmogelijk kan worden volgehouden, dat de beschikbaarheid van voorzieningen op deze gebieden zou worden aangetast, indien deze niet voor een ieder open zouden staan. Het feit dat de goederen of diensten in het openbaar, bijvoorbeeld via een advertentie, worden aangeboden, doet in onze ogen weinig ter zake, indien de toegankelijkheidsvoorwaarden dan ook maar publiekelijk voor iedereen kenbaar bekend gemaakt worden. Wij zijn van mening dat op dit punt op z'n minst een uitzondering naar analogie van artikel 7, derde lid, op haar plaats zou zijn.

Wat het handhavingsinstrumentarium van de wet betreft, is een belangrijke plaats ingeruimd voor de commissie gelijke behandeling. Ook wat dit aspect van het wetsvoorstel betreft, zijn nauwelijks nog nieuwe gegevens of argumenten in het veld te brengen. Een- en andermaal hebben wij blijk gegeven van ons standpunt dat wij grote moeite hebben zowel met de samenstelling als de bevoegdheden van de commissie. Wat de samenstelling aangaat, zal de regering toch moeten toegeven, dat van een brede samenstelling geen sprake zal kunnen zijn, aangezien de leden behalve op juridische deskundigheid zullen worden geselecteerd op specifieke deskundigheid met betrekking tot een of meer verschijningsvormen van discriminatie op een of meer van de door het wetsvoorstel bestreken terreinen. Men kan tegenwerpen dat het ideologisch geladen karakter van het wetsvoorstel nu eenmaal geen breed

geschakeerde samenstelling van de commissie toelaat. Maar dat is in onze ogen dan tevens een verweer dat het wetsvoorstel als zodanig in het hart treft.

Wat de taak en bevoegdheden van de commissie betreft, heeft in het bijzonder het oorspronkelijke zevende lid van artikel 12 - nu artikel 12c - aanleiding gegeven tot kritiek. De mogelijkheid dat de commissie zich rechtstreeks tot de rechter kan wenden, illustreert treffend het tweeslachtig karakter van de commissie. Een commissie, toegerust met deze bevoegdheid, schept het risico dat men partij in een rechtsgeding wordt. De onafhankelijkheid lijkt in die situatie ver te zoeken. De vergelijking van deze bevoegdheid met die van het openbaar ministerie bij de Hoge Raad tot gebruik van het rechtsmiddel van cassatie in het belang der wet, stuit af op de samenstelling van de commissie. Dat deze wet zal leiden tot vele processen, al dan niet via de activiteiten van deze commissie, is voor ons wel duidelijk. Het aspect van de verzwaring van de belasting van de rechterlijke macht wordt door de regering naar ons oordeel dan ook volstrekt gebagatelliseerd.

Ook ter sprake is geweest de positie van de commissies van beroep in het bijzonder onderwijs, die in feite voor een deel van hun taak verdrongen kunnen worden door de commissie gelijke behandeling. Korthedshalve sluit ik mij aan bij hetgeen de heer Schutte daarover heeft gezegd. De redenering van de regering is tot nu toe niet overtuigend geweest. En voorts moet natuurlijk opgemerkt worden dat deze commissies niet uit de voeten kunnen met het thans voorgestelde wetsontwerp, in zoverre dat geen recht doet wedervaren aan de positie van het bijzonder onderwijs als zodanig.

De introductie van de mogelijkheid van groepsacties komt ons in het bijzonder in het kader van dit wetsvoorstel als uiterst ongewenst voor. Wij vrezen dat wanneer dit wetsvoorstel kracht van wet krijgt, op heel wat punten grote problemen en spanningen zullen ontstaan. Natuurlijk is allereerst de overheid zelf geroepen om op de naleving van wetgeving nauwlettend toe te zien. Dat dat niet altijd en in alles daadwerkelijk gebeurt, staat op gespannen voet met dit uitgangspunt. Wanneer nu door middel van het mogelijk maken van groepsacties op het terrein van de gelijke behandeling de kans bestaat dat de ene maatschappelijke groepering de andere voor de rechter sleept, kan de overheid de ogen niet sluiten voor toenemende polarisatie en onverdraagzaamheid jegens elkaar. De vraag is of de regering zich van dit risico voldoende bewust is. En de uiteindelijke vraag is natuurlijk of dit als een aanvaardbaar of een onvermijdelijk gevolg van een wet, die op waarborging van de maatschappelijke tolerantie is gericht, op de koop toe wordt genomen. Het zou wel eens de slechtste dienst kunnen zijn die de overheid onze samenleving bewijst, als zij de handhaving van deze wet uitlevert, althans gedeeltelijk, aan het vrije spel der maatschappelijke krachten.

Over de inhoud van het voorstel zou nog zeer veel te zeggen zijn. Ik zal mij echter beperken, zeker wat betreft het noemen van allerlei concrete casusposities. Dat is in de schriftelijke voorbereiding al gebeurd, overigens zonder bevredigend resultaat. Ik kom nu tot een afrondende beoordeling van het wetsvoorstel.

De heer **Lankhorst** (Groen Links):

Voorzitter, ik zou de heer Van den Berg eerst nog een vraag willen stellen. Overigens moet ik zeggen dat naarmate hij langer spreekt, het wetsvoorstel mij liever wordt. Verder zal ik als homo met hem maar niet over homoseksualiteit praten, want ik denk dat wij daarover snel uitgepraat zijn, als van hem de "praxis" van de homoseksualiteit niet bedreven mag worden. Laat ik maar een vraag stellen over de vrouwen in de SGP. Hoe komt het toch dat deze partij de stemmen van vrouwen wel wil hebben om zetels in de Kamer te kunnen verkrijgen, maar dat zij hen niet als lid wil inschrijven, laat staan dat zij naast de heer Van den Berg in de Kamer zouden mogen plaatsnemen?

De heer **Van den Berg** (SGP):

Voorzitter, zonder nu een zeer brede discussie over de positie van de vrouw in het algemeen te willen ontketen, zou ik erop willen wijzen dat ik uitdrukkelijk heb aangegeven, wat onze visie is op de verhouding tussen man en vrouw en wat daarover in de Bijbel staat. Ik meen dat ik wat dat betreft volstrekt helder ben geweest. Dat heeft niets met discriminatie te maken, integendeel. In onze visie zijn vrouw en man volstrekt gelijkwaardig, maar niet gelijk. Ik heb het zo omschreven dat de Bijbelse gegevens - en met name de scheppingsordinantie - heel duidelijk laten zien dat man en vrouw niet

dezelfde roeping hebben, ook niet in de samenleving. Wel, tegen deze achtergrond kan men de stellingname van onze partij in dezen zien.

Overigens is dit geen zaak van de fractie; er is op het ogenblik een discussie over deze kwestie in onze partij gaande. Ik ga nu niet vooruitlopen op het resultaat daarvan.

Mevrouw **Groenman** (D66): Maar u hebt er wellicht toch zelf ook een mening over, of vrouwen lid mogen zijn van de SGP? Ik heb een heel verhaal gehouden over deze kwestie en ik heb de regering uitdrukkelijk gevraagd, hoe zich dit verhoudt tot het VN-verdrag over de positie van vrouwen. Ik zou nu uw mening willen horen tegen de achtergrond van wat ik daarover gezegd heb.

De heer **Van den Berg** (SGP):

Voorzitter, het is volstrekt irrelevant om naar mijn mening over deze kwestie te vragen. Ik sta hier als vertegenwoordiger van mijn fractie, terwijl de discussie hierover in mijn partij nog gaande is. Ik heb kennis genomen van uw vraag en ik zou erop willen wijzen dat de standpuntbepaling van de SGP inzake de verhouding tussen man en vrouw niets nieuws is. Het is een bekende stellingname, duidelijk ingegeven door de Bijbelse normen op dit stuk. Dit behoeft toch verder geen vragen op te roepen.

Mevrouw **Groenman** (D66): Maar ik heb u gewezen op de consequentie, als de SGP het standpunt inneemt dat vrouwen geen lid mogen worden van deze partij. Dan zou de partij namelijk ontbonden kunnen worden.

De heer **Van den Berg** (SGP): Die conclusie laat ik geheel voor uw rekening. U hebt kennelijk de opvatting dat in dezen dwang zou moeten worden toegepast. Is dat typisch liberaal? Ik heb al gesproken van "gelijkheidsdwang". U laat zich nu als zeer "liberaal" kennen.

Mevrouw **Groenman** (D66): Nee, er is een VN-verdrag tegen vrouwendiscriminatie, waarin de regering uitdrukkelijk wordt opgedragen, vrouwen de mogelijkheid te geven om deel te nemen aan het politieke leven en de regels daarop aan te passen. Daarom heb ik de regering gevraagd, wat zij gaat doen als de SGP het genoemde standpunt inneemt.

De heer **Van den Berg** (SGP): Ik heb daar kennis van genomen, ik zal net als u het antwoord van de regering daarop afwachten.

De heer **Lankhorst** (Groen Links): Ik moet zeggen dat ik het toch raar vind dat de heer Van den Berg zegt dat hij zelf nog geen opvatting heeft over het misschien veranderende standpunt van de SGP, waardoor ook vrouwen lid van deze partij zouden kunnen worden en haar zouden kunnen vertegenwoordigen. Ik vind het vreemd, omdat u over alles wat er in de wet staat, vrijelijk opvattingen naar voren heeft gebracht. Nu vragen wij naar een standpuntverandering waarop wij hopen, maar u vindt die vraag irrelevant. Dat is toch jammer, na alles wat u gemeend hebt naar voren te moeten brengen.

De heer **Van den Berg** (SGP): U moet mij niet verkeerd citeren. Ik heb al gezegd dat er een discussie in mijn partij gaande is en dat mijn mening ter zake niet relevant is. En bovendien gaat het bij dit wetsvoorstel helemaal niet over het lidmaatschap van verenigingen, politieke partijen en dergelijke. Ik heb veel voorbeelden en onderwerpen uit de wet besproken, maar deze kwestie niet, omdat ze niet tot de reikwijdte van de wet behoort.

Voorzitter! Ik kom nu tot de conclusies van mijn betoog. Ik hoop in het voorgaande duidelijk te hebben gemaakt waarom de SGP-fractie enerzijds discriminatie uit overtuiging afwijst, maar anderzijds dit voorstel fundamenteel en met alle kracht bestrijdt. Ik wees op het feit dat een wet als deze in onze ogen juridisch en maatschappelijk bezien overbodig en ongewenst is. Ik wees ook op onze grote staatsrechtelijke bezwaren. Die spitsen zich toe op strijd met de Grondwet, de ernstige aantasting van de klassieke grondrechten, maar ook op de horizontale werking die door deze wet voluit wordt erkend. Wijlen prof. A.M. Donner, onze grote staats- rechtsgeleerde, heeft in het blad Christen-Democratische

Verkenningen een aantal jaren geleden gesteld: "de gedachte van de horizontale werking bevordert de overheidsbemoeying pas goed!". En dat in een tijd van deregulering en terugtrekkende overheid!

En daarmee kom ik bij het bezwaar, dat de grenzen van de staatstaak hiermee ruimschoots worden overschreden. De contouren van een absolutistische Staat die met dwang eigen ideologie oplegt, doemen hier op en dat is bepaald een afschrikwekkend perspectief. De overheid is geen zedenmeester, zo wordt ons regelmatig voorgehouden. Maar wat behelst dit voorstel anders dan zedenmeesterij? Het is zeer opmerkelijk dat in een tijd waarin ook van regeringszijde - met name door de minister van Justitie - wordt gepleit voor een herstel van normen en waarden juist die organisaties die zich zeer uitdrukkelijk op normen en waarden willen baseren, in de beleving daarvan op zijn minst zullen worden belemmerd. Immers, mensen en organisaties, die zonder ook maar in het minst te willen discrimineren, vanuit hun eerlijke overtuiging aan Bijbelse normen gestalte willen geven, ook in het maatschappelijke leven, worden door dit voorstel in de kwade reuk van de discriminatie geplaatst en zullen hoogstens nog bij wijze van uitzondering worden gedoogd. Ongelijke behandeling dus. En daarmee stuiten wij op de grote paradox van dit wetsvoorstel: een wet die gelijkheid beoogt te verschaffen, leidt tot een ernstige vorm van ongelijkheid en discriminatie.

Met dit alles zijn de fundamenteën van onze rechtsstaat duidelijk in het geding. Onze fractie wil dan ook een ernstige oproep tot regering en volksvertegenwoordiging richten om op dit heilloze spoor niet verder te gaan. Onze diepste overtuiging is dat met deze wet wat betreft normstelling en consequenties voor de praktijk geen recht, maar onrecht wordt geschapen. De overheid heeft als dienaar van Gods de gerechtigheid te bevorderen. De profeet Jesaja zegt: "Wee degenen, die het kwade goed heten en het goede kwaad."

Wetgeving is nooit neutraal, ik zei het al eerder, en zeker deze wet niet. De in deze wet gedane keuzes betekenen een omkering in normen en waarden. Deze wet dreigt inderdaad een historische stap te betekenen, maar dan wel in de volstrekt verkeerde richting. De regering heeft de ogen tot nu toe gesloten voor de principieel onaanvaardbare maar ook praktisch onwerkbaar gevolg van deze wet, met name voor personen en instellingen die ook in hun maatschappelijk functioneren aan hun grondslag recht willen doen. Dit leidt tot gewetensdwang en dus gewetensnood.

Het zij nogmaals gezegd, godsdienst en geloof kunnen ten diepste nimmer alleen een privézaak zijn. Zij worden echter volgens deze wet hoogstens nog via uitzonderingen getolereerd.

Ooit mocht Nederland een christelijke staat worden genoemd. Deze wet is als een triest dieptepunt te beschouwen in een proces, waarbij de christelijke normen en waarden in wetgeving en praktijk steeds meer worden afgebroken. God de Heere moge verhoeden, dat onze overheid zich meer en meer onder andere door deze wet in dienst stelt van de antichristelijke machten.

Wij allen hebben daarin onze verantwoordelijkheid, waarvoor wij ook eenmaal rekenschap zullen moeten afleggen. Wij hopen en bidden dat die verantwoordelijkheid vandaag door regering en volksvertegenwoordiging moge worden erkend.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

Tweede termijn (11 februari 1993)

De heer **Van den Berg** (SGP):

Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun reactie in eerste termijn. Die dank gaat echter gepaard met zeer gemengde gevoelens. Het zal de vertegenwoordigers van de regering niet echt verbazen dat ik de beantwoording als hoogst teleurstellend kwalificeer. Onze fractie is oprecht bedroefd en geschokt. Volstrekt duidelijk is geworden dat de behandeling van deze wet een keerpunt betekent in onze samenleving. Minister Dales sprak van een mijlpaal. Inderdaad, maar dan een mijlpaal in een volstrekt negatieve ontwikkeling.

Voorzitter! De wortels van de Nederlandse Staat liggen in de strijd van onze voorouders voor de godsdienstvrijheid. Het ging onze voorouders en het gaat ons nog steeds om de vrijheid om de levende God naar Zijn Woord te dienen. De AWGB treft die vrijheid in het hart. Dat is tijdens de mondelinge behandeling onverhuld zichtbaar geworden. Het geloof wordt teruggedrongen tot de privé sfeer. Kernpunt van mijn betoog was, dat deze wet geloof en godsdienst als grondslagen voor maatschappelijk en politiek handelen miskent. Tot de godsdienstvrijheid is tot op heden steeds gerekend, de vrijheid om dit ook tot uitdrukking te brengen in het maatschappelijk leven, onder andere door zelf gekozen organisatievormen. Dat uitgangspunt lijkt nu tot het verleden te gaan behoren. Wil de minister van Justitie aangeven waar naar zijn beschouwing de grenzen van de godsdienstvrijheid liggen?

In het bijzonder de interpretatie van minister Dales heeft vergaande consequenties. Als ik haar goed heb verstaan, betekent de door haar weergegeven visie dat het bestuur van een identiteitsgebonden instelling niet meer eenheid van leer en leven mag eisen ten aanzien van haar werknemers. Met privéleven heeft dat bestuur niets te maken – zo versta ik haar - ook al staat dat haaks op de identiteit van de instelling? Dat is ongetwijfeld zeer ingrijpend en betekent het einde van een eigen personeelsbeleid voor bijzondere instellingen. Weliswaar bracht naar mijn indruk de minister van Justitie enige nuances aan, maar tot hoever die strekken, leek mij nogal mistig. Ik kan toch niet aannemen dat het CDA, zowel in de Kamer als in de regering, de interpretatie van minister Dales zal volgen? Wij zijn wat dat betreft, weer een stap verder vergeleken met de oorspronkelijke toelichting bij het wetsvoorstel. Dat gaat toch zo maar niet?

De heer Krajenbrink betitelde in een interruptie in eerste termijn deze wet als een zegen voor ons land. Ik vroeg mij af of hij dat na het antwoord van de regering nog staande zou kunnen houden. Inmiddels heeft hij gezegd: wij zouden het er maar op moeten wagen. Maar dat werpt dan wel een onthullend licht op de visie van het CDA op de vrijheid van bijzondere instellingen.

In eerste termijn sprak ik mijn grote bezorgdheid uit over de ontwikkelingen in onze samenleving op ethisch terrein, in het bijzonder als gevolg van deze wet. Ik heb het gevaar van staatsdwang gesignaleerd. Dat gevaar ligt dicht bij dan menig een dacht of denkt. Hier is sprake van een opgedrongen staatsideologie. En dan durven sommigen nog over neutraliteit te spreken. Het meest frappant kwam dat naar voren bij de beantwoording van de vraag van de heer Schutte, door mij in eerste termijn in iets bredere zin aan de orde gesteld, inzake de vrijheid voor bijvoorbeeld recreatie-ondernemingen om hun eigen normen te stellen. Men moet zich kennelijk terugtrekken in de privé sfeer van een gesloten vereniging om zich aan staatsdwang te onttrekken. Daarmee is de situatie geschapen dat diegenen die Gods Woord als norm willen laten gelden, niet alleen voor het privéleven, maar voor hun gehele leven, hoogstens nog via vage uitzonderingssituaties worden geduld. Dan wordt nog over tolerantie en verdraagzaamheid gesproken!

Voorzitter! Ik wees op de grote paradox van dit wetsvoorstel: een wet die gelijkheid beoogt, schept ongelijkheid en discrimineert zelf in hoge mate. Opvallend was dat van regeringszijde zo werd gewezen op de noodzaak van deze wet, ook uit een oogpunt van rechtszekerheid. Maar rechtszekerheid voor wie? In elk geval niet voor christelijke organisaties en instellingen. Die zijn vogelvrij, te meer als ik denk aan de commissie gelijke behandeling in combinatie met de mogelijkheid van groepsacties. In het betoog van met name de minister van Binnenlandse Zaken viel op dat zij bij de bespreking van de in de wet opgenomen gronden voor verboden onderscheid regelmatig sprak van "verdachte criteria". Daarin kan ik niet anders dan een bevestiging zien van mijn stelling dat, zelfs als de uitzonderingen van toepassing zijn, men toch onder de verdenking van discriminatie blijft. Erkent de regering dat gevolg ook? Dit is weer een gevolg van het feit dat deze wet de zaak omkeert: alle onderscheid is discriminerend, tenzij. Die benadering heeft ook geleid tot de keuze van het gesloten systeem. Leeftijd en handicap als verbodsgrond werden afgewezen, omdat dit niet past in het systeem en omdat dan niet alle gevolgen zijn te overzien. Maar is de hele discussie van gisteren en ook vandaag er niet het bewijs van dat de gekozen systematiek voor onoplosbare problemen zorgt? De rechter moet het dan kennelijk maar uitzoeken. Overigens concludeer ik dat men formeel wel kan blijven stellen dat artikel 1 van de Grondwet op gelijke voet staat met de andere grondrechten – geen voorrang - maar dat artikel 1 feitelijk toch duidelijk blijkt te prevaleren. Dat blijkt zowel uit de structuur van de wet als uit de inmiddels nog enger geworden interpretatie van de uitzonderingen.

Ik vind het zeer te betreuren dat de politieke druk op de totstandkoming van deze wet ook alle discussie over de staatsrechtelijke aspecten doodslaait. Het antwoord van de bewindslieden op onze vraag over de noodzaak van deze wet en diverse staatsrechtelijke aspecten zijn daarvoor symptomatisch. Dat antwoord bevestigde onze veronderstelling dat er hoogstens een politieke of zo men wil ideologische noodzaak voor deze wet is, maar geen juridische en maatschappelijke. De Grondwet noopt er niet toe en internationale verdragen evenmin, zo is duidelijk geworden. Op onze constatering dat de regering zelf toegeeft dat niet aantoonbaar is dat iemand van wezenlijke voorzieningen verstoken blijft als men bijzondere instellingen meer ruimte geeft tot een eigen toelatingsbeleid is niet gereageerd. Maar wat is dan de motivering voor zo'n fundamentele ingreep in de vrijheid van bijzondere instellingen? Ook hier heeft prof. Koekkoek gesproken van een strijd met de Grondwet. Wil de regering hier alsnog concreet op ingaan?

Mijnheer de voorzitter! Ik wil nog twee punten noemen. Ik ben de minister van Justitie erkentelijk voor de nadere uitleg die hij heeft gegeven aan artikel 3 van de wet. Daarmee is duidelijk geworden dat de benoeming van functionarissen zoals kosters, organisten en zendingswerkers wordt gerekend tot de intern kerkelijke sfeer en daarmee onder de uitzondering van artikel 3 valt. Blijft overigens nog mijn vraag - ook de heer Krajenbrink refereerde er zojuist aan - welk regime dan geldt voor andere functionarissen die wel in dienst zijn bij de kerken, maar niet onder de reikwijdte van artikel 3 vallen. Vallen zij onder het regime van artikel 5? Graag krijg ik alsnog een concreet antwoord.

Een ander punt waarover concreet gesproken is, betreft de positie van politieke partijen. Die vallen wat de toelating en het lidmaatschap betreft niet onder deze wet. In antwoord op vragen uit de Kamer is van regeringszijde verwezen naar de discussies uit 1991 inzake het verdrag betreffende discriminatie van vrouwen. De regering heeft gesteld zich terughoudend te zullen opstellen. Dat lijkt op zichzelf al aangewezen, omdat, zoals van regeringszijde terecht is opgemerkt, ook hier klassieke grondrechten in het geding zijn. Sommigen gaan kennelijk ook op dit punt uit van absolute voorrang van het discriminatieverbod. Dan komt men uit bij dwang, zoals ook bepleit door sommigen die ons kennelijk het liefst, zo al niet in het parlementair museum, dan toch zo snel mogelijk in de voorraadschuren van de Dienst der domeinen zouden zien bijgeplaatst. Overigens is het uiteindelijk de rechter die in ons systeem de grenzen van de rechtsorde bepaalt. Ik wil hier nog iets bij zeggen. De SGP-fractie werpt ieder mogelijk verwijt van discriminatie verre van zich. Ik heb hier in mijn eerste termijn helder over gesproken. Iedereen, man en vrouw, is volstrekt gelijkwaardig, maar dat is iets anders dan gelijk. De SGP heeft de emancipatie-ideologie steeds met kracht bestreden. De Bijbel geeft aan de vrouw een andere plaats dan aan de man, maar geen mindere plaats. Integendeel. De SGP heeft in alle verbanden dan ook steeds een pleidooi gevoerd om de waardigheid van de vrouw te beschermen, onder andere in het kader van de bestrijding van de pornografie. En dat kan niet van iedere fractie hier worden gezegd.

Ik sluit af. De SGP-fractie heeft dit debat als buitengewoon ingrijpend ervaren. Dat zal iedereen zo vergaan moeten zijn. Naar ons oordeel is nu een dieptepunt bereikt in de afbraak van christelijke normen en waarden in ons land. Dat is voor ons reden tot grote droefheid en bezorgdheid. De ruimte voor een leven overeenkomstig Bijbelse normen en waarden wordt hoe dan ook verder ingeperkt. Hoe de ontwikkelingen verder gaan, is ons onbekend. Dat ligt ten diepste gelukkig ook niet in mensenhanden. Maar één ding wil ik nog wel zeggen. Er is gesproken over zonde. Dat is een geladen woord, maar wel een Bijbels woord dat ons allemaal raakt. Alle mensen zijn zondaren, zonder een uitzondering, christenen en niet-christenen, van welk ras, geslacht, seksuele geaardheid of burgerlijke staat ook. Daarom kan niemand zich boven een ander plaatsen. Allen hebben dan ook de bekering tot de levende God nodig, maar kunnen ook nog bekeerd worden, in en door Jezus Christus. Bij God is geen aanneming des persoons, zo zegt de Heilige Schrift. Die boodschap wordt ook in ons land nog uitgedragen, maar het is wel bijzonder droevig wanneer de overheid het uitdragen van en het leven naar deze Bijbelse boodschap gaat belemmeren. En dat is wat hier gebeurt. Daarvoor ligt de verantwoordelijkheid bij de overheid. Daarom een laatste klemmende oproep om niet op deze weg voort te gaan. Gerechtigheid verhoogt een volk, maar de zonde is een schandvlek der natien.